

דפוסי הנהגה במעבר מיישוב למדינה

אבי בראלי

מטרת הרצאתי כאן היא שרטוט, שיהיה הכרח חלקי וכללי, של דפוסי הנהגה במעבר מיישוב למדינה בשני מעגלים: הנהגת מפא"י מצד אחד והכוחות הפוליטיים המרכזיים שמשמאלה ומימינה מצד שני. אני אפיין תהליכי גיבוש והאחדה שהתחוללו בסגל הנהגה של מפא"י ולא התחוללו במפלגות היריבות והשותפות שלה, במטרה להאיר פן מרכזי מאוד בפרשה ההיסטורית החשובה של המעבר הפוליטי מיישוב למדינה.

- נפתח במעט דברי רקע על ההקשר של המעבר מיישוב למדינה בתהליכי ההתגבשות של הנהגה הפוליטית הישראלית.
- סוגיית הנהגה והמנהיגים היא סוגיית מפתח בבירור המעבר הרציף למדי, באופן יחסי, מיישוב למדינה –
 - מן המערך הפוליטי הוולונטרי של האוטונומיה המסוימת של היישוב היהודי והתנועה הציונית בארץ תחת שלטון המנדט –
 - אל ממשל יציב ודמוקרטי במדינה ריבונית, ועוד במדינה שצעדיה הראשונים הם מלחמה לחיים או למוות -
 - ואחרי כך תהליך פנומנלי של הכפלת אוכלוסייה ופיתוח כלכלי וחברתי אינטנסיבי ביותר.
- המעבר מיישוב למדינה, בנסיבות כאלה, היה, ואני חושב שעוד הרבה זמן גם ימשיך להיות - מוקד חשוב בחקר ההיסטורי, הסוציולוגי, והפוליטולוגי של ישראל.
- הוא דורש, וידרוש, דיון ממושך ומורכב משתי סיבות חשובות לפחות: ראשית, המעבר מיישוב למדינה התחולל בנסיבות היסטוריות משבריות ביותר ותוך כדי טלטלות עזות מאוד; שנית, ייסוד ישראל הוא חלק מתהליך גלובלי של דה-קולוניזציה אחרי מלחמת העולם השנייה, ובתוכו היא אחת משתי מדינות בלבד שנוסדו כדמוקרטיות והתמידו בכך לאורך עשרות שנים - הודו 1947, ישראל 1948.
- עכשיו, סוגיית הנהגה הישראלית נוגעת בדיון על המעבר משתי בחינות עיקריות: יציבות המשטר החדש והדמוקרטי שלו, למרות המעבר הטראומטי;
 - ראשית, רציפות הנהגה היא חלק מהסבר ליציבות היחסית שאפיינה את המעבר החד מאוטונומיה מוגבלת ונשלטת אל מדינה ריבונית;
 - ושנית, דפוסי ההתגבשות של הנהגה בשנות היישוב מוכרחים להיות חלק חשוב בהסבר השימור של היסוד הדמוקרטי במעבר מיישוב למדינה –
 - ובכך להשתתף בביאור האופי הדמוקרטי בר הקיימא של המדינה החדשה לאורך עשרות שנים והייחוד הדמוקרטי שלה בין מדינות הדה-קולוניזציה.

דפוסי הנהגה במעבר מיישוב למדינה

אבי בראלי

- הטענה השנייה שאני רוצה לטעון כאן, היא שתהליכי ההכשרה האלה היו חלקיים והתרכזו בעיקר בהנהגת מפא"י. בקרב הכוחות הפוליטיים האחרים לא התחוללו תהליכי האחדה וגיבוש כאלה, וזו אחת הסיבות החשובות, יחד עם סיבות אחרות לכך שבחמש-עשרה השנים הראשונות למדינה הם נמצאו בלתי כשירים להעמיד חלופה להנהגת מפא"י.
- כתוצאה מכך נדמתה לעתים קרובות הבחירה של ההנהגה באותן שנים ככורח המציאות, ועובדה זו הייתה מגבלה ארוכה בהתפתחות התרבות הדמוקרטית של ישראל. שהרי תרבות כזו מבוססת על חלופות העומדות לבחירת הציבור.

מפא"י

- אז, נתחיל בטענה הראשונה שהצגתי כאן, על מפא"י כזירת הכשרה של הנהגה לאומית. מה התחולל בהנהגת מפא"י שלא התחולל בזרמים הפוליטיים האחרים? התשובה צריכה להתחיל בקודמתה של מפא"י, אחדות העבודה. היו לה שני מנהיגים אידיאולוגים-פוליטיים, בן-גוריון וכצנלסון, ובן-גוריון כמעט מתחילתה נשלח לנהל מטעמה את הסתדרות העובדים וכבר משנות העשרים הוא גם מנהיג פוליטי-אידיאולוגי או תנועתי וגם מנהיג-מנהל. ההנהגה הזוגית של אחדות העבודה הציגה מודל מעורב של הנהגה תנועתית בדמותו של ברל כצנלסון ושל מנהיג תנועתי הנשלח לנהל גוף כלל ציבורי.
- המודל המעורב הזה מבשיל שנים אחדות אחרי שהשניים נעשים הנהגה זוגית של מפא"י בשנות השלושים. בתחילה בן-גוריון נשאר בהסתדרות העובדים וחיים ארלוזורוב נשלח לשרת בהנהלת הסוכנות תחת הנהגתו של וייצמן.
- אבל אחרי שארלוזורוב נרצח, ובמיוחד אחרי ניצחונה של מפא"י בתנועה הציונית ב-1933 ומינוי של בן-גוריון לעמוד בראש הנהלת הסוכנות ב-1935 – לאו דווקא תחת וייצמן, אלא לצידו ועל בסיס כוח הולך ומתחזק –

- אז נקבע ברורות שמנהיג המפלגה או אחד משני מנהיגיה הוא שליח מטעמה לעמוד בראש הציבור כולו. מאז שבן-גוריון נעשה חבר הנהלת הסוכנות ב-1933 הוא החל בתהליך הפיכתה לגוף ההנהגה הראשי של היישוב בארץ, ובכך החל לעצב את הנהגת מפא"י בראשותו כהנהגה אידיאולוגית, פוליטית וביצועית במשולב.

- עם מות כצנלסון ב-1944 מודל ההנהגה של מפא"י חדל להיות מודל מעורב והחל תהליך של האחדה בין סגל ההנהגה של המפלגה לבין משלחות המפלגה להנהגות של המוסדות הלאומיים, הסוכנות והוועד הלאומי.
- התהליך הזה לא הושלם עד 1948. בכל שנות היישוב לא הייתה זהות בין הנהגת מפא"י היישובית ובין משלחתה אל הגוף העיקרי שהיא ניהלה החל מ-1933, הנהלת הסוכנות. גם אי-אפשר לקבץ בפשטות את סגל ההנהגה של מפא"י היישובית מן המשלחות שלה לניהול הסוכנות היהודית, ארגון 'ההגנה' והסתדרות העובדים. ברל כצנלסון או יצחק טבנקין, למשל,

דפוסי הנהגה במעבר מיישוב למדינה

אבי בראלי

- אבל תהליך ההאחדה בין הנהגת המפלגה למשלחות שלה לניהול גופים ציבוריים שונים ובראשם הנהלת הסוכנות – תהליך כזה אולי לא הושלם בשנות היישוב, אבל הוא החל אז - באופן שאיפשר את השלמתו בממשלות הראשונות של מפא"י.
- נוסף על התפתחות מנהיגותו של בן-גוריון - נדגים את הדבר בשתי דוגמאות חשובות בסגל ההנהגה הישראלית -
 - בצמיחה הפוליטית של שני האישים שהזכרתי בתחילה, מי שיהיו לשרים הבכירים לצד בן-גוריון בשתי ממשלותיו הראשונות - קפלן ושרת.
- הם נעשו גזבר וראש המחלקה המדינית של הסוכנות בנסיבות פוליטיות מורכבות שנוצרו אחרי רצח ארלזורוב. אבל לעניינינו חשוב לראות שלא קפלן ולא שרת לא היו האישים הפוליטיים הבכירים בקבוצות שהם השתייכו אליהן בתוך מפא"י. אליהו גולומב היה המנהיג הבכיר בקבוצתו של שרת ושפרינצק – בקבוצתו של קפלן. מכאן שהם מונו לתפקידים ביצועיים בכירים בעיקר הודות לכישוריהם, ולנסיבות מקריות, ורק במידה פחותה הודות לכוחם הפוליטי.
- אבל התוצאה לא הייתה הפרדה בין הנהגה פוליטית להנהגה ביצועית, כמו שאפשר לצפות, אלא להיפך – תהליך הביסוס של הנהלת הסוכנות, לכדי סגל ההנהגה של היישוב היהודי בארץ בשנות השלושים והארבעים, דווקא הפך את שרת וקפלן, הדיפלומט והכלכלן, למנהיגים פוליטיים בכירים ערב העצמאות ובראשית המדינה.
- התהליך של גיבוש הנהגה המודגם בקריירות הפוליטיות של שרת וקפלן בישר את הדפוס הדומיננטי של גיבוש הנהגה של מפא"י במדינת ישראל בעשורים הראשונים. בעקבות השניים באו מנהיגים ביצועיים ונעשו בעל עוצמה פוליטית מתוקף המינוי שלהם לסגל השרים מטעם המפלגה. הבולט שבהם היה ראש הממשלה השלישי לימים, לוי אשכול, אבל לצדו אפשר לציין את גולדה מאיר מהמחלקה המדינית ומההסתדרות, דב יוסף וגיורא יוספטל מפקידות הסוכנות, פנחס ספיר ממנהלי ההסתדרות, משה דיין מהצבא, אבא אבן ממשרד החוץ, שמעון פרס מהפקידות ממשלתית.
- מובן שבכך לא מיציתי את כל התהליכים המסובכים של עיצוב ההנהגה של מפא"י בשנות החמישים. אני לא יכול פה אלא לשרטט קו התפתחות מסוים, חשוב ביותר לעניינינו.

דפוסי הנהגה במעבר מיישוב למדינה

אבי בראלי

- מכל מקום אפשר לקבוע ללא הפרזה, שיחד עם בן-גוריון כמנהיג אסטרטגי-אידיאולוגי, פוליטי וביצועי - סגל השרים של מפא"י נעשה סגל מגובש מבחינה פוליטית בשלוש הרמות שהזכרתי: אסטרטגית-אידיאולוגית, פוליטית וניהולית.
- התהליך הושלם - כאשר הושלם תהליך הזיהוי בין הסגל של שרי מפא"י ובין הנהגת המפלגה במהלך שנות החמישים.

חלופות למפא"י

- עכשיו, תהליכים מקבילים לא התחוללו כלל במפלגות אחרות.
- כשאנחנו בודקים את הנהגות של היריבים הפוטנציאליים של מפא"י, הנהגות הראשונות שאנחנו צריכים לבדוק הן זו של מפ"ם, המפלגה השנייה בגודלה בכנסת שנבחרה בבחירות הראשונות, של 1949, והנהגת הציונים הכלליים, המפלגה השנייה בגודלה בכנסת שנבחרה בבחירות הבאות, ב-1951.
- האם היה אפשר אז לחשוב שראשי הרשימה של מפ"ם אז, מאיר יערי ויצחק טבנקין, הם מועמדים אפשריים לראשות הממשלה? מובן שלא. שום דבר בקריירה האישית שלהם כאידיאולוגים או מנהיגים תנועתיים לא הכשיר אותם לתפקיד כזה.
- מפ"ם, מפלגה חדשה שהוקדמה זה עתה, ב-1948, המשיכה דווקא בדפוסי הנהגה של תנועות שאינן רואות בעצמן כוחות שיתייצבו בראש החברה עצמה, אלא מסתפקות בייצוג של אינטרסים חלקיים. מי ששני אגפי מפ"ם שלחו לתפקידים ציבוריים היו אז, לפני כן ואחרי כן, פוליטיקאים מדרג שני, לא מנהיגי המפלגה – אנשים כמו אהרון ציזלינג ומרדכי בנטוב. במפ"ם באופן ברור לא התקיים התהליך שהזכרתי קודם – גיבוש שלוש רמות של הנהגה: אסטרטגיה או אידיאולוגיה (חפיפה רבה ביניהן), גיוס הכוח הפוליטי וניהול ציבורי. הנהגה הראשית שלה הייתה חסרת ניסיון ניהולי, והמנהיגים בעלי הניסיון יחסית, כמו ישראל גלילי מ'ההגנה', למשל, סרו למשמעתם הפוליטית של יערי, חזן או טבנקין.
- דבר דומה, מטעמים מעט שונים, אפשר לקבוע על הציונים הכלליים, הכוח שהיה כביכול אלטרנטיבה פוליטית בעקבות בחירות 1951. מנהיג המפלגה, פרץ ברנשטיין, היה ראש מחלקת המסחר והתעשייה בהנהלת הסוכנות – לאו דווקא הכשרה להנהגה לאומית. פוליטיקאים כמו ברנשטיין ושאר נציגי המפלגה בכנסת, לא היו בעלי סמכות – לא הם היו ראשי האיכרים, התעשיינים, הסוחרים, ראשי הממשל המקומי. הם היו שליחיהם למוסדות היישוב ואחר כך לכנסת ולעתים לממשלה, אבל לא מנהיגיהם.
- השורה התחתונה הייתה שמעמדם של אישים כמו ציזלינג או ברנשטיין היה דומה. הם לא היו תחליף סביר לא לבן-גוריון ואפילו לא לשרים הבכירים של מפא"י.

דפוסי הנהגה במעבר מיישוב למדינה

אבי בראלי

- המפלגות הדתיות, המזרחי והפועל המזרחי, קל וחומר אגודת ישראל, ודאי שלא היו מסוגלות להציג חלופה מנהיגותית. העובדה שמנהיגות התנועה הלאומית היהודית המודרנית תהיה לא דתית נקבעה כבר בשנות המעבר מחיבת ציון לתנועה הציונית. הציונים הדתיים נבדלו מן החרדים שנעשו אנטי-ציונים, בכך שהם היו מי שהשלימו עם העובדה הזאת, עם העובדה של הנהגה לאומית חילונית, מהרצל ואילך. לכן המזרחי והפועל המזרחי היו אמונות על השלמה עם מעמד מנהיגותי משני. זה נכלל ב-DNA הפוליטי שלהן.
- התנועה הרוויזיוניסטית, אם להשלים את התמונה של הכוחות הפוליטיים העיקריים במדינת ישראל בראשיתה, הייתה נתונה לתהליכי התפוררות מאז מות ז'בוטינסקי ב-1940. היא נחלשה מאוד למול הנהגת האצ"ל, שהצליחה לספוח אל עצמה חלק מן ההנהגה הרוויזיוניסטית - גם לפני בחירות 1949 וביתר שאת אחריהן.
- מבין הכוחות הפוליטיים העיקריים, 'חירות' של מנחם בגין, מפקד האצ"ל לשעבר, אכן ראתה עצמה ב-1949 הנהגה חלופית להנהגה שהובילה לתש"ח. הנהגתה של 'חירות' הייתה נטולת ניסיון ניהולי-פוליטי מחוץ לחיי המחתרת, אבל בניגוד למפ"ם לא התקיימה בה הפרדה בין מתווי דרך אסטרטגית או אידיאולוגית לבין מגייסי כוח פוליטי או מנהלים פוליטיים. התודעה של עצמה כאלטרנטיבה מנהיגותית התבטאה בכך ש'חירות' לא ראתה עצמה מועמדת להצטרפות לממשלות בן-גוריון. אגב, יותר מדי מזכירים את "בלי חירות ומק"י" - ושוכחים ש'חירות' בכלל סירבה לדפוק על הדלת של בן-גוריון.
- בכל אופן, בשנות החמישים 'חירות' רק התחילה מסע ארוך לרכוש לעצמה לגיטימציה ציבורית אחרי שנים של הפרת מרות לאומית. לכן, למרות הפוטנציאל שכידוע הוגשם לבסוף, גם 'חירות' לא הציגה חלופה להנהגת מפא"י עד 1965 לפחות.

סיכום

- אפשר לקבוע, אפוא, לסיכום שתהליכי הסלקציה, חלוקה הסמכויות וההתגבשות של ההנהגה הפוליטית ביישוב ובראשית המדינה לא יצרו חלופה מנהיגותית למפא"י, ובכך נטמן אחד הפגמים בתרבות הדמוקרטית של ישראל בראשיתה.
- אולי אחת הסיבות לכך היא - שמפא"י האפילה על יריבותיה, ומקצתן אפילו היו במהרה לשותפות זוטרות שלה. אני לא בטוח שזו הסיבה. ואם כן - אני לא בטוח במשקל הסיבה הזאת לעומת סיבות אפשריות אחרות.
- מכל מקום, עובדה עומדת בעינה היא, שהפיגור בתהליכי ההתגבשות של מנהיגות במפלגות מרכז-שמאל ומרכז-ימין אחרות - הפיגור הזה פגם פגימה לא מבוטלת בתרבות הדמוקרטית של ישראל בראשיתה. שהרי בחירה בין חלופות ברורות ומעשיות שמוצגות לבוחרים, לרבות חלופות מנהיגותיות, היא יסוד מהותי ביותר למשטר דמוקרטי נציגותי.

דפוסי הנהגה במעבר מיישוב למדינה

אבי בראלי

- ולסיום נחזור להערה על הנהגת מפא"י. הכותרת הכללית שאפשר להכתיר מעל התהליכים שתוארת היא מעבר מהנהגה תנועתית אל הנהגה ממלכתית. בתהליך הזה נשמר היסוד האסטרטגי-אידיאולוגי - אפשר לומר: הציוני-סוציאליסטי - הודות למרכזיות של בן-גוריון בסגל הנהגה עד שנות הששים. ומכלל ההן אפשר לשמוע את הלאו – עם יציאתו של בן-גוריון משורות הנהגה ב-1963 היא נעשתה באופן חד-צדדי להנהגה מרוכזת בגיוס כוח פוליטי ובניהול פוליטי.
- היה די בהנהגה של ירשי בן-גוריון, לשם ייצוב המבנה הדמוקרטי שנוצר בראשית העצמאות ואפילו פיתוח מרשים שלו. אבל לא היה די בהנהגה של ירשי בן-גוריון לשם שינוי אידיאולוגי של הדפוס הראשוני של תנועת העבודה משנות החמישים.
- היו ירשים לתפקידיו הניהוליים והפוליטיים של בן-גוריון – לא להנהגתו האידיאולוגית והאסטרטגית.